

UOT 94(479.24)

<https://doi.org/10.59849/2710-0820.2023.1.157>

TOFIQ NƏCƏFLİ

AMEA A.A.Bakixanov adına Tarix İnstitutunun "Azərbaycanın XV-XVIII əsrlər tarixi" şöbəsinin müdiri, t.e.d., dos.

Azərbaycan

tofignajafl@gmail.com

NADİR XAN ƏFŞARIN SƏFƏVİ İMPERİYASININ ƏRAZİNİ İŞĞALDAN AZAD ETMƏK UĞRUNDA MÜBARİZƏSİ

Açar sözlər: Azərbaycan, Səfəvilər, II Şah Təhmasib, Nadir xan Əfşar, Osmanlı sultanı.

Giriş

XVIII əsrin əvvəllərində Səfəvi dövlətində mərkəzi hakimiyyətin zəifləməsi və dövlətin tənzül dövrünü yaşaması onun beynəlxalq əlaqələrinə də öz təsirini göstərdi. Bu vəziyyət qonşu dövlətlərin işğalçılıq planlarını gerçəkləşdirmək üçün əlverişli şərait yaratdı. XVIII əsrin əvvəllərində Səfəvi dövlətinin siyasi böhranını dərinləşdirən və onun ərazilərinin parçalanmasını sürətləndirən amillərdən biri də Səfəvi – Osmanlı münasibətləri idi. Bölgədə təşəkkül tapmış beynəlxalq münasibətlər Osmanlı dövlətindən müəyyən önləyici tədbirlərin həyata keçirilməsini tələb edirdi, bu isə zəifləməkdə olan Səfəvi dövlətinin vəziyyətini daha da mürəkkəbləşdirirdi [50,106].

Uzun müddət ərzində Səfəvilərlə normal qonşuluq münasibətlərini qoruyub saxlayan Osmanlı sultanı Səfəvi dövlətinin zəifləməsindən istifadə edərək Qərbdəki uğursuzluqlarının əvəzini Şərqdə çıxmaq niyyətində idi. Buna görə də Avropada fəal xarici siyasət yeritmək imkanını itirmiş Osmanlı sultanı nəzərlərini Azərbaycana – Səfəvi dövlətinə yönəltdi.

Bu dövrdə əfqan üsyançılarının İsfahan yaxınlığında Şah Sultan Hüseynin qoşunlarını ağır məğlubiyyətə uğratması Osmanlı sultanını qəti tədbirlər görməyə sövq etdi. Baş vəzir İbrahim paşa 1722-ci il mayın 15-də dövlət adamlarını böyük divana topladı, Səfəvi dövləti ilə bağlı olan məsələni müzakirə edərək belə qərara gəldi ki, şərq sərhədlərindəki Rəvan, Təbriz, Gəncə və Tiflis kimi bəzi şəhər və qalalar yenidən Osmanlı imperiyasının sərhədləri daxilinə alınсын, dövlətin şərq sərhədlərinin mühafizəsi təmin edilsin [4,13-14; 2,74-75; 6,85].

Osmanlı sultanı bu qərara uyğun olaraq Bağdad, Bəsrə, Mosul, Van və Ərzurum valilərinin müharibə üçün hazır olmaları barəsində əmrlər göndərdi [37,174-175; 4,14-15].

Osmanlı imperiyasının Səfəvi dövlətinə qarşı müharibə qərarına baxmayaraq, III Sultan Əhməd hərbi əməliyyatlara başlamadan çəkiniirdi. 1722-ci ilin oktyabr ayında Osmanlı sultanı Ərzurum valisi İbrahim paşanı Tiflis üzərinə göndərdi. Dekabr ayında o, Dərviş Mehmed ağa vasitəsilə Hacı Davuda da sultanın məktubunu çatdırdı. O, Hacı Davudu Şirvan xanı kimi tanıdı. Osmanlı sultanı Hacı Davudun Şirvan xanı təyin edildiyini və Osmanlı dövlətinin himayəsi altına alındığını elçisi qarçıbaşı Nişli Mehmed ağa vasitəsilə Rusiya çarı I Pyotra (1672-1721) bildirdi [4,16-17; 37,176-177].

Osmanlı sultanının Səfəvi dövlətinə qarşı müharibəyə başlamaqda daha tədbirli davranmağa vadar edən amillərdən biri də Səfəvi şahı II Təhmasibin vəziyyəti idi. İsfahan Mahmud tərəfindən mühasirəyə alındığı zaman Qəzvinə qaçmağa nail olan Təhmasib Təbrizə gələrək özünü şah elan etdi. II Şah Təhmasib vəziyyəti Osmanlı sultanına bildirmək üçün öz elçisini İstanbula göndərmək istədi. O, Van valisi vasitəsilə Ərzurum hakimi İbrahim paşaya məktub göndərdi [37,175]. Lakin Osmanlı hökuməti Şah Hüseynin ölümü ilə bağlı dəqiq məlumat alınmadığı üçün oğlunun şah seçildiyini qəbul etməyəcəyini İbrahim paşa vasitəsilə II Təhmasibə bildirdiyinə görə, onun göndərmək istədiyi elçi Ərzurumda saxlandı [37,175; 4,17-18]. Bununla yanaşı, Rusiyanın Qafqazda atacağı addımlar Osmanlı dövlətinə məlum olmadığına

görə, sultan Səfəvilərlə müəyyən münasibətdə olmaq istəmirdi. Buna görə də, o, Səfəvilərə qarşı müharibə qərarı verməsinə baxmayaraq, tərəddüd edirdi [4,18].

Bu dövrdə Səfəvi dövlətinin siyasi vəziyyəti daha da kəskinləşdi. Belə ki, 1722-ci il oktyabrın 23-də, səkkiz aylıq mühasirədən sonra əfqanların başçısı Mir Mahmud İsfahani ələ keçirdi. Şah Sultan Hüseyn onun xeyrinə hakimiyyətdən əl çəkdi. Belə bir vəziyyətdə Səfəvi dövləti ilə uzun müddət normal qonşuluq münasibətlərini qoruyub saxlayan Osmanlı sultanı Səfəvi dövlətinin zəifləməsindən istifadə edərək Qərbdəki uğursuzluqlarının əvəzini Şərqdə çıxmaq niyyətində idi [8,106; 14,108].

1. Səfəvi ərazilərinin Rusiya və Osmanlı imperiyaları arasında bölüşdürülməsi. İstanbul müqaviləsi

1722-ci ilin sonlarına doğru Osmanlı dövlətinin Cənubi Qafqaza qoşun çıxarmaq niyyəti xeyli gücləndi. Yalnız I Pyotrun Dərbənddən Həştərxana, oradan isə Moskvaya qayıtması Osmanlı sarayını bir qədər sakitləşdirdi və bölgədəki gərginlik nisbətən səngidi. Bununla belə, 1722-ci ilin sonlarında Şirvan Osmanlı sultanının himayəsi altına alındı və Hacı Davud Krım xanı səviyyəsində səlahiyyətlərə malik oldu. Şirvanın Osmanlı himayəsinə alınmasından sonra sultan sarayı Rusiyaya öz səfirini göndərdi. Sultan tələb edirdi ki, Moskva sülhün tərəfdarıdırsa, onda gərək qoşunlarını Dağıstandan çıxarsın, orada ucaltdığı qalaları uçursun və niyyətindən əl çəksin [Bax: 29,63-66; 49,109]. Moskvanın cavabında Osmanlı dövləti ilə sülhün davam etməsinin vacibliyinə toxunulur və eyni zamanda Səfəvi dövlətinin Rusiya ilə Osmanlı dövləti arasında bölüşdürülməsi təklif olunurdu. Lakin iki dövlət arasında məsləhətləşmələr və müzakirələr zamanı Osmanlı dövləti öz mövqeyində ısrarlı ola bilmədi. Çünki İsfahan əfqanlar tərəfindən işğal edilsə də, Səfəvi dövləti ərazisində təkhakimiyyətlik təmin edilmədi. Mahmud İsfahanda taxta oturduğu halda, II Təhmasib də özünü ölkənin şimalında şah elan etdi. Səfəvi ərazilərinin bölüşdürülməsi üstündə Rusiya ilə Osmanlı dövləti arasında müzakirələr fasilələrlə 1723-cü il boyu davam etdi [33,109-110]. 1723-cü ildə Osmanlı-Rusiya danışıqlarının davam etdiyi dövrdə II Şah Təhmasib Rzaqulu Mirzə adlı elçisini İstanbula

göndərdi və sultandan yardım istədi. Lakin Osmanlı sultanı bu xahişi cavabsız qoyaraq Rusiya ilə müzakirələri davam etdirməyə üstünlük verdi [33,110].

Rusiyanın Xəzərsahili vilayətlərdəki uğurlarına diqqətsiz qala bilməyən Osmanlı sultanı müzakirə masası arxasında əldə edə bilmədiyini silah gücünə əldə etmək istəyirdi. Buna görə də 1723-cü ilin yazında Osmanlı sultanı öz ordusunu Cənubi Qafqaza göndərdi. Osmanlı şeyxülislamı Abdullah Əfəndinin verdiyi fətveyə uyğun olaraq Osmanlı ordusu üç istiqamətdən hərbi yürüşü başladı. Ərzurum valisi İbrahim paşa yanında Diyarbəkr valisi Arifi Əhməd paşa ilə Qars bəylərbəyi İshaq paşa və Şəbinqarahisar mutəsərrifi İbrahim paşa olmaqla Tiflis üzərinə yürüşə başladı. İyul ayında İbrahim paşa Tiflisə daxil olaraq orada Osmanlı qarnizonunu yerləşdirdi [37,177; 4,18]. Osmanlı ordusunun Cənubi Qafqazda hərbi əməliyyatlara başlaması Osmanlı-Rusiya münasibətlərini xeyli gərginləşdirdi.

1723-cü il iyulun sonlarında Bakının ruslar tərəfindən ələ keçirilməsi Osmanlı hakim dairələrinin qəzəbinə səbəb oldu. Osmanlı hökuməti Azərbaycan torpaqlarını ələ keçirmək üçün maksimum qüvvə sərf edərək ilk zərbəni Gəncəyə yönəltdi. Osmanlı ordusu Gəncəni tutmaq üçün artıq Osmanlı himayəsini qəbul etmiş Hacı Davudun qüvvələri ilə birləşməyə çalışırdı. 1723-cü ilin oktyabrında Ərzurumlu İbrahim paşanın komandanlığı altında Osmanlı ordusunun Gəncə üzərinə yürüşü başlandı. Osmanlı ordusunun ön dəstələri şəhərə daxil olsa da, məğlubiyyətə uğradı [26,52].

Bu dövrdə II Şah Təhmasibin Osmanlı dövləti ilə münasibətləri nizama salmaq üçün 1723-cü ilin martında göndərdiyi elçisi Bərxudar xan İstanbula göndərilməyərək öncə Şəhrizor və Ərzurumda saxlanıldı, 1723-cü ilin noyabrında isə İrəvana Arifi Əhməd paşanın yanına qaytarıldı. Həmin ilin oktyabrında İstanbula gəlməsinə icazə verilən Murtuzaqulu xanın gətirdiyi məktub ciddi qarşılanmadı. O, Səfəvi dövlətinin düşmüş olduğu ağır vəziyyət, siyasi uğursuzluqlarla bağlı təcili İstanbuldan geri göndərildi. Murtuzaqulu xana açıqca bildirildi ki, Səfəvi dövlətinin süqut etdiyi, Dərbənd, Bakı, Gilan, Mazandaran və Astrabad artıq rus çarının, İsfahan Mahmudun, Qəndəhar isə Mir

Qasımın əlinə keçdiyindən Osmanlı imperiyası da Təbriz və İrəvan ətrafındakı torpaqları nə qədər ki, onlar düşmən əlində deyil, tutmaq qərarına gəlib. Osmanlı hökuməti II Təhmasibə bu torpaqları Osmanlı imperiyasına könüllü güzəştə getməyi təklif edib, əvəzində isə İranın qalan torpaqları üzərində onun hakimiyyətini tanıyacağına vəd etdi [2,78; 4,21; 19,320; 37, 175 qeyd 3; 6,94; 18,155; 25,927; 26,54-55].

1722-ci ildə Səfəvi mirasının bölüşdürülməsi uğrunda başlayan Osmanlı-Rusiya diplomatik danışıqları rusların Dağıstana hücumu ilə bağlı dayandırılrsa da, 1723-cü ildə Fransanın İstanbuldakı səfiri de Bonakın vasitəçiliyi ilə yenidən davam etdirildi. Rusiya elçi İ.İ.Nepliyuevlə Ali divanda aparılan danışıqlar nəticəsində Səfəvi mirasının bölüşdürülməsi ilə bağlı 1724-cü il iyunun 24-də İstanbul müqaviləsi bağlandı. Osmanlı dövləti tərəfdən müqaviləni sədrəzəm Damad İbrahim paşa ilə rəisül-küttab Mehmed Əfəndi və dəftər Əmini Hacı Mustafa Əfəndi, Rusiya tərəfindən isə İ.İ.Nepliyuev imzaladı [38,522-523; 9,184; 28,379]. Altı maddə və bir əlavədən ibarət olan müqaviləyə görə, Səfəvi imperiyası, o cümlədən Azərbaycan torpaqları iki dövlət arasında bölüşdürüldü, Kür çayı sərhəd elan olundu. Osmanlı dövlətinin himayəsi altında qalan və Hacı Davudun nəzarətində olan Şirvan yarımüstəqil xanlıq elan edildi. Qəzvinə şah elan edilən II Təhmasibə tax-tacı geri almaqda yardım etmək şərti ilə Bakı və Dərbəndlə yanaşı, digər Xəzərsahili ərazilər – Gilan, Mazandaran və Astrabad da Rusiyaya verildi. Şərqi Gürcüstan, Şirvan, Gəncə, İrəvan, Qarabağ, Naxçıvan, İraqi-Əcəm Osmanlı dövlətinə çatdı [Bax: 29,29-37; 37,193; 38,523; 9,184-185].

Bağlanmış müqaviləyə görə, Osmanlı imperiyası Azərbaycanın çox hissəsinə nəzarət hüququ əldə etdi, eyni zamanda Bakı, Dərbənd və digər Xəzərsahili məntəqələrin Rusiyaya keçməsinə razı oldu. İstanbul müqaviləsi Rusiya üçün diplomatik qələbə idi. Çünki, Səfəvilərə məxsus Cənubi Qafqaz və Qərbi İranın böyük bir hissəsinin Osmanlılar tərəfindən işğal edilməsinə razılıq verilməsi qarşılığında Xəzər dənizi sahillərinə sahib olmağı Osmanlı dövlətinə qəbul etdirdi [35,114; 9,185; 28,379-380].

İstanbul müqaviləsi ilə Səfəvi dövlətinin şimal-qərb hissəsini ilhaq etməyə Rusiyanın razı-

lığını alan Osmanlı hökuməti müqavilənin şərtlərini həyata keçirməyə girişdi. Dağılmaqda olan Səfəvi dövləti hücum keçmiş Osmanlı qoşunlarına müqavimət göstərmək iqtidarında deyildi [26,65].

İstanbul danışıqlarının sonlarına yaxın Osmanlı ordusu Azərbaycana və dağıdılmış Səfəvi dövlətinin digər bölgələrində hücum əməliyyatlarını yenidən genişləndirdi. 1724-cü ilin aprelinə Van sərəsgəri Abdulla paşa, may ayında isə Şərq cəbhəsi sərəsgəri Arifi Əhməd paşa Tiflisdən İrəvana doğru hərəkət etdi [9,185-186]. İrəvanın mühasirəsi üç ay davam etdi. İrəvan hakimi Əliqulu xanın rəhbərlik etdiyi qala müdafiəçiləri təslim olmaqdan imtina etdilər. İyunun 24-də mühasirəyə alınan İrəvan qalası sentyabrın 28-ə kimi müqavimət göstərdi. Yalnız oktyabrın 7-də Osmanlı əsgərləri iç qalaya daxil ola bildilər. Qala müdafiəçiləri on min nəfər itki verdilər, 15 min nəfərə yaxın qadın və uşaq əsir alındı [Bax: 4,47; 36,178; 9,185; 26,65-66].

1724-cü ilin yayında Köprülü Abdulla paşanın rəhbərliyi altında Osmanlı ordusu Salmas, Xoy, Çors, Tasuc və Mərəndi ələ keçirərək Təbriz üzərinə hərəkət etdi [35,179]. Osmanlı ordusu avqust ayında Təbrizi mühasirəyə aldı. Təbriz sakinlərinin sona qədər mübarizə aparmaq qətiyyəti, mühasirəyə ciddi hazırlıq görməsi öz müsbət nəticəsini verdi. 1724-cü ilin avqustun 31-də Təbrizin Osmanlı qoşunları tərəfindən ilk mühasirəsi uğursuz oldu [12,15].

Qışın başlanması ilə Osmanlı komandanlığı Səfəvi dövlətinin ərazisində hücum əməliyyatlarını təxirə saldı. Osmanlılar mövsümi fasilədən istifadə edərək sıraları seyrəlmiş olan ordunu yenidən komplektləşdirilməyə başladılar. 1725-ci ilin fevralında İrəvandakı qoşunlar Təbriz istiqamətində irəliləməyə başladı. Osmanlı ordusu ciddi müqavimətdən sonra Xoyu ələ keçirsə də, Şahbaz xanın rəhbərliyi altında daxili qalanın müdafiəçiləri mayın 1-nə kimi müqavimət göstərdi. Xoyu və ardınca da Mərəndi ələ keçirən Abdulla paşa iyulun ortalarında Təbriz şəhərinə yaxınlaşdı. Təbrizin müdafiəsinə rəhbərlik edən Abdulla xan Osmanlılarla döyüşdə məğlub olaraq geri çəkildi. İyulun 17-də Osmanlı qoşunları Təbrizi mühasirəyə aldılar. Köprülü Abdulla paşa 1725-ci il avqustun 3-də Təbrizi ələ keçirdi [9,186; 28,383].

1725-ci ildə Osmanlı ordusunun hücumlarının digər daha mühüm strateji obyektı Gəncə şəhəri idi. Sultan hökuməti Gəncənin ələ keçirilməsi üçün Ərzurum bəylərbəyi Sarı Mustafa paşanın komandanlığı altında ordu göndərdi. Sarı Mustafa paşanın ordusu Krım xanının oğlu və qardaşının Gəncəyə yaxınlaşan qoşunları ilə möhkəmləndirildi [26,71]. İki aylıq mühasirədən sonra sentyabrın 6-da Sarı Mustafa paşanın qoşunları Gəncəni ələ keçirdi. Həmin il dekabrın sonlarında 1724-cü il İstanbul müqaviləsinə görə Səfəvilərə qalması olan Ərdəbil tutuldu. Təbriz hakimi Abdulla paşa 1726-cı ilin əvvəllərində general Levaşova məktubunda yazırdı ki, Ərdəbili onlar II Təhmasibin özünü osmanlıların düşməni kimi aparmasına cavab olaraq ələ keçirmişlər [26,73].

Beləliklə, 1723-1725-ci illərdə Osmanlı imperiyası Luristan dağ silsilələrindən İrəvana, Gəncə və Muğan düzünə qədər ərazini işğal etdi. Bununla da, Osmanlılar Səfəvi imperiyasının 300 min km² ərazisini ələ keçirdilər [13,115; 26,928].

İsfahanı Əşrəf şahdan azad etməyə çalışan II Şah Təhmasib Osmanlı dövləti ilə barışıq imzalamaq niyyətində olduğunu, osmanlıların işğal etdikləri ərazilərə hücum etməmək şərti ilə üç illik bir saziş bağlamaq təklifini Təbriz sərsərgəri Köprülü Abdulla paşa vasitəsilə Osmanlı hökumətinə bildirdi [33,186-187]. İstanbula gələn II Şah Təhmasibin elçisi Osmanlı dövlətinin nəzarətində olan Səfəvi torpaqlarının sultanın hakimiyyəti altında qalacağı şərti ilə üç illik atəşkəsin əldə olunmasına çalışdı. Səfəvi elçisi Şah Təhmasibin atası Şah Sultan Hüseyin dövründə olduğu kimi Osmanlı dövləti ilə sülh müqaviləsi bağlamağa hazır olduğunu bildirdi. Osmanlı sarayı bu təklif qarşısında ələ keçirilən Səfəvi ərazilərinin Osmanlı dövlətində qalması şərti ilə II Şah Təhmasibin şahlığının təsdiq edilməsi ilə bağlı müqavilə bağlamağa razılıq verdi. Bu məqsədlə ruznaməçi Mustafa Əfəndi may ayında Təbrizə göndərildi [18,191].

Osmanlı hökumətinin birdən-birə II Şah Təhmasibə ciddi maraq göstərməsi səbəbsiz deyildi. Belə ki, Əşrəf şahın Osmanlı dövlətinə meydan oxuması və müharibəyə hazırlaşması III Sultan Əhməd II Təhmasiblə ittifaqda ona qarşı mübarizə aparmağa sövq etdi. Hər halda II Təhmasib Əşrəf şahı məğlub olaraq Mazan-

darana çəkilsə də, yaxın günlərdə onun necə addım atacağı bəlli deyildi. Buna görə də II Təhmasiblə əlaqələrin tamamilə kəsilməsi diplomatik baxımdan uyğun görülmədi. Osmanlı sarayı üçün kimin Səfəvi şahı olacağı önəmli deyildi. Osmanlı dövləti əldə etdiyi torpaqları təsdiq etməyə hazır olan şəxsi şah kimi qəbul etməyə hazır idi. 1726-cı ilin iyun ayında II Təhmasibin nümayəndəsi ilə danışıqlar aparmaq üçün Təbrizə gələn Mustafa Əfəndinin, iyul ayında isə Raqib Əfəndinin apardığı danışıqlar bir nəticə vermədi [18,191-192; 28,386].

Buna görə də, Osmanlı hökuməti Əşrəflə sülh danışıqlarına başladı. 1727-ci ilin iyulunda Həmədan qazısı Abdullah Əfəndi ilə Əşrəf şahın elçisi Molla Nüsrət arasında başlanan danışıqlar oktyabrın 3-də 12 maddəlik Həmədan müqaviləsinin bağlanması ilə başa çatdı [33,186; 25,929; 26,79]. Müqaviləyə görə, Osmanlı imperiyası Sultaniyyə, Əbhər, Tarom, Zəncan şəhərlərini əfqanlara güzəştə getməyə və onların əlindən aldığı topları qaytarmağa borclu idi [25,929; 26,79]. Eyni zamanda, Əşrəf şah Səfəvi dövlətinə daxil olan Cənubi Qafqaz əraziləri (Xəzəryanı ərazilər istisna olmaqla) üzərində, həmçinin Təbriz, Həmədan və Kirmanşah üzərində Osmanlı imperiyasının hakimiyyətini tanıyırdı [25,929; 26,79].

2. Nadir xan Əfşarın Səfəvi imperiyasının işğal olunmuş ərazilərini azad etmək uğrunda mübarizəsi

Əfqanların ölkədən qovulması, Səfəvi taxt-tacının bərpa olunması. Bu zaman II Şah Təhmasibin hakimiyyəti altında yalnız Mazandaran vilayəti qalmışdı. Burada da onun hakimiyyəti möhkəm deyildi. Astrabad hakimi Fəthəli xan Qacar şahın mövqeyinin zəif olmasından yararlanaraq onu təsir altına almışdı. 1726-cı ildə o, öz hakimiyyətini qonşu ərazilərə yaymaq üçün II Şah Təhmasiblə Xorasana yürüş etdi. Bu zaman burada hakimiyyət uğrunda Məlik Mahmud Sistani ilə Əfşar tayfasından olan Nadir xan arasında mübarizə gedirdi. Rəqibinin üstün olduğunu bilən Nadir xan Fəthəli xan Qacarın təsirindən xilas olmaq istəyən II Şah Təhmasiblə birləşdi. Məşhədə yürüş zamanı Fəthəli xan Qacar Məlik Mahmudla gizli ittifaqa girdiyi nəzərə alınaraq qətl edildi [24,929; 26,388]. Şah ordusunun baş komandanı təyin edilən Nadir xan Təhmasibqulu xan adını qəbul etdi.

Tezliklə Məlik Mahmud məğlub edildi və Məşhəd azad edildi, ardınca da Herat tutuldu [33,197].

1726-1728-ci illərdə II Şah Təhmasib Nadirlə birlikdə Xorasan uğrunda əfqanlara qarşı mübarizə apardığı üçün Osmanlı dövləti ilə hər hansı diplomatik əlaqə saxlamadı. Lakin Nadir Xorasanda öz mövqeyini möhkəmləndirərək Əsrəf şahı qarşı mübarizəyə başlayan zaman əsas diqqət yenidən Osmanlı işğalı altında olan torpaqlara yönəldildi. Bu andan etibarən II Şah Təhmasib Osmanlı dövlətinə elçilər göndərməyə başladı [18,208]. 1728-ci ilin iyulunda II Şah Təhmasibin elçisi Vəli Məhəmməd xan Beydili Təbrizə gəldi. Bu haqda məlumat İstanbula bildirildiyindən, Osmanlı sultanı elçinin Vana göndərilməsini və hansı təkliflə gəldiyinin öyrənilməsini tələb etdi. Səfəvi elçisi ilə görüşmək üçün maliyyə məmuru Süleyman Əfəndi Təbrizə göndərildi. Lakin sentyabrda sultan elçinin Vana deyil, Gəncəyə, vəzir Mustafa paşanın yanına göndərilməsi və oradan da İstanbula yola salınması haqda göstəriş verdi. Mustafa paşa elçinin hansı təkliflərlə gəldiyini öyrənərək İstanbula çatdırdığı üçün onun paytaxta gəlməsinə lüzum qalmadı. 1729-cu ilin yanvarında elçinin Ərzuruma göndərilməsinə qərar verildi [18,208-209; 28,388-389].

Osmanlı dövləti əldə etdiyi uğurları Əsrəf şahı qəbul etdirdiyi üçün II Şah Təhmasibin elçisinə xüsusi əhəmiyyət vermədi. Lakin Nadirin Əsrəf şahı qarşı mübarizəyə başlaması xəbəri alındıqdan sonra Osmanlı sultanı fikrini dəyişərək Səfəvi elçisinin İstanbula göndərilməsinə göstəriş verdi. Noyabr ayında İstanbula çatan Vəli Məhəmməd xan Beydili şahın məktubunu sultana təqdim etdi. II Şah Təhmasib məktubda Səfəvi taxt-tacında oturduğunu, tezliklə əfqanlarla məsələni həll edəcəyini və əvvəllər olduğu kimi Osmanlı dövləti ilə dost münasibətdə olmağı arzuladığını bildirirdi. Nadir xan isə göndərdiyi məktubunda Osmanlı sultanını günahlandıraraq bildirirdi ki, əgər Osmanlı dövləti əfqanları müdafiə edərək onlara üz verməsəydi, onlar bu qədər azğınlaşmazdı [18,209; 28,389].

1729-cu il sentyabrın 29-da Nadir xan Mehmandustə Əsrəf şahı məğlub edərək Damğana gəldi və oktyabrın əvvəllərində öz elçisini Osmanlı sarayına göndərdi. Elçi Azərbaycan torpaqlarının qaytarılmasını sultandan tələb

edəcəkdə. Lakin o, Təbrizdə öldüyü üçün tələblər İstanbula çatdırılmadı [18,210; 33,163]. Osmanlı sultanı Əsrəf şahla Həmədan müqaviləsini bağlayaraq fəth etdiyi ərazilərin toxunulmazlığına təminat aldığı üçün II Şah Təhmasibin və Nadir xanın fəaliyyəti ilə heç maraqlanmadı [18,210].

1729-cu ilin noyabrında Səfəvi ordusunun İsfahana yaxınlaşdığını gören Əsrəf şah Qəndəhara qaçmağa məcbur qaldı. O, qaçmaq ərafəsində dustaq olan Şah Sultan Hüseyni və oğlu Səfi Mirzəni edam etdirdi. Çox keçmədən Əsrəf şah yaxın adamları tərəfindən öldürüldü [25,929-930]. İsfahanın qapıları Nadir xanın üzünə açıldı. O, Səfəvi varislərinin görə bilmədiyi bir işi gördü və bu şəhəri düşmən tapdığından azad etdi. Sonuncu Səfəvi şahını alçaldıcı təhqirlərə məruz qoyan, Səfəvi xanədanının axırına çıxmaq istəyən gilzayi əfqanları indi özləri oxşar taleni yaşadılar. Onların bir neçə il sürən hakimiyyəti Nadir xanın qüdrəti qarşısında parça-parça oldu. Bununla da, Nadir xan Əfşar Səfəvi hakimiyyətini bərpa etməklə fəthlik tarixinin ən yadda qalan səhifələrindən birini yazdı [28,390].

Nadir xanın İsfahanı almasından iki həftə sonra 1729-cu ilin noyabr ayının 29-da II Təhmasib böyük təntənə ilə şəhərə daxil oldu. Onun adına xütbə oxundu və sikkə zərb olundu. Nadir xan öz əlləri ilə onun başına tac qoydu. İsfahan azad edildikdən və II Şah Təhmasib taxta çıxdıqdan sonra onun tapşırığı ilə Rzaqulu xan Şamlı Osmanlı sarayına elçi göndərildi [33,175].

Osmanlı dövlətinə qarşı hərbi əməliyyatların başlanması. 1730-cu il iyunun əvvəllərində II Şah Təhmasibin elçisi Rzaqulu xan Şamlı İstanbula gəldi və təmtəraqla qarşılandı. O, iyunun 18-də III Sultan Əhməd tərəfindən qəbul olundu. Onun təklifləri Osmanlı sarayına bəlli olduğu üçün İbrahim paşa onunla danışıqlara başlayaraq II Şah Təhmasiblə müharibəyə başlamadan mövcud siyasi anlaşılmazlığı həll etməyə çalışdı. Maliyyə çatışmazlığı sədr-əzəmi Səfəvilərlə məsələni danışıqlar yolu ilə həll etməyə məcbur edən başlıca səbəblərdən biri idi. Əldə olunmuş razılığa görə, Kirmanşah, Həmədan, Ərdəlan, Luristan, Huveyzə və Təbriz Səfəvi dövlətinə qaytarılır, Tiflis, İrəvan və Kaxeti Osmanlı dövlətində qalırdı. Tiflis və Şirvan

xanlığı Kırım xanlığı kimi yarım müstəqil şəkildə idarə olunacaqdı [1,25; 37,201-203; 17,183; 23,1459; 18,216; 6,128,129].

Osmanlı sultanı əldə olunmuş barışıqın təsdiq edilməsini arzuladığı üçün Səfəvi torpaqlarına qarətkar yürüşlər təşkil edən Zəncan və Sultaniyyə sancaqlarının mütəsərrifi Teymur paşaya Səfəvi dövləti ilə barışıqın əldə olunduğunu bildirərək, bir daha iki dövlət arasındakı barışıqı poza biləcək hərəkətdən çəkinməsinə əmr etdi [18,216].

Lakin ələ keçirilən əraziləri osmanlılardan diplomatik yolla geri almaq üçün göstərilən cəhd bir nəticə vermədiyini görəndə Nadir xan 1730-cu il martın 8-də 25-30 minlik qüvvə ilə Həmədana doğru yürüşə başladı. O, Həmədandakı sərəsgər Osman paşaya məktub göndərərək tutduğu Səfəvi ərazilərindən çəkilməsini tələb etdi və əks-təqdirdə osmanlıların "toppuz" adlandırdıqları əmudla Osmanlı qoşunlarını məhv edəcəyi ilə hədələdi. Osmanlılarla döyüşdə təbərzin və əmuddan çox istifadə etdiyi üçün Nadir xana "Toppuz xan" ləqəbi verilmişdi. Hətta onun üçün xüsusi sifariş əsasında qızıldan altı qanadı olan əmud (şəşpər) hazırlanmışdı [51,127].

Həmədan yaxınlığında Məlayir düzündə baş verən döyüş Nadir xanın şəxsi igidliyi və şücaəti nəticəsində qələbə ilə başa çatdı, osmanlı döyüşçüləri kütləvi şəkildə qaçmağa üz qoydular, lakin bir-birlərinə bağlanmış dəvələrin "səddinə" tuş gəldiklərindən qaça bilmədilər və çoxusu onları təqib edən Nadirin döyüşçüləri tərəfindən məhv edildilər. Çoxlu Osmanlı döyüşçüsü, o cümlədən bir neçə sərkərdə əsir alındı. Nadir xan xeyli qənimət ələ keçirdi [51,132].

Nadir xan Əfşar 1730-cu il iyulun 7-də Həmədanı, iyulun 15-də isə Kirmanşahi azad etdi. O, Nəhavənd döyüşündə əsir alınan Osman ağanı xüsusi məktubla iyulun 12-də Bağdad valisi Əhməd paşanın yanına göndərdi [18,219-220; 26,392].

Osmanlılarla müəyyən razılıq əldə edildiyi bir dövrdə Nadir xan Əfşar Köprülü Abdulla paşanı məğlub edərək Həmədanı və Kirmanşahi ələ keçirdiyi üçün əldə olunmuş razılıq pozuldu və Səfəvi elçisi Rzaqulu xan Şamlı 1730-cu ilin iyulunda Limnos adasına sürgün edildi [37,198-199].

Təbrizi Osmanlı qüvvələrindən azad etmək üçün Həmədandan hərəkət edən Nadir xan Sa-

vucbulağı, Urmiyanı, Marağanı, Dehqarqanı azad etdi. Avqustun 12-də o, Osmanlı qüvvələrini məğlub edərək Təbriz şəhərə daxil oldu [18,221; 33,189]. 1731-ci ilin yanvarında Osmanlı ordusunun tərək etdiyi Ərdəbil şəhəri də Səfəvilərin nəzarətinə keçdi.

Qeyd etmək lazımdır ki, 1730-cu il sentyabrın 14-də Səfəvi ordusunun Təbrizi azad etməsi xəbəri İstanbulda daxili siyasi vəziyyətin kəskinləşməsinə, üsyana səbəb oldu. Üsyan nəticəsində baş vəzir İbrahim paşa öldürüldü və III Əhmədin yerinə hakimiyyətə qardaşı oğlu I Mahmud (1730-1754) gətirildi [37,200-201; 17,182].

II Şah Təhmasib Sultan I Mahmudu hakimiyyətə keçməsindən beş ay sonra təbrik etmək üçün elçisi Vəli Qulu Kəngərini İstanbula göndərdi. O, 1731-ci il fevralın ayının sonunda İstanbula gəldi. O, II Şah Təhmasibin yeni təkliflərini İstanbulda olan Səfəvi elçilərinə çatdırdı. Bir müddədir İstanbulda saxlanılan II Şah Təhmasibin elçiləri Rzaqulu xan Şamlı və Vəli Məhəmməd Beydili ilə Osmanlı rəsmiləri arasında görüşlər başlandı. Ancaq yeni elçinin gətirdiyi təkliflər Rzaqulu xanla əvvəllər əldə olunmuş sülh şərtlərindən fərqləndiyi üçün müəyyən razılıq əldə olunmadı. Bağdad valisi olan Əhməd paşa Səfəvilərlə bağlı məsələlərdə müəyyən təcrübəyə malik olduğu üçün Səfəvi elçiləri onun yanına göndərildi. Lakin elçilər Diyarbəkər yetişmədən öncə II Şah Təhmasibin Təbrizdən İrəvan üzərinə hərəkət etməsi barədə xəbər alındığından Osmanlı hakim dairələri Səfəvi şahının sülh haqqında danışıqlarla yalnız diqqəti yayındırmaq və vaxt qazanmaq istədiyini düşündü. Buna görə də, Rzaqulu xan Şamlı İstanbula qaytarılaraq Bozacadaya sürgün edildi, Vəli Məhəmməd xan Şamlı və onu müşayiət edənlər həbs olunaraq Mardin qalasına salındı [37,218-219; 17, 183; 18,229-230].

Osmanlı imperiyasından bütün Cənubi Azərbaycanı və Səfəvilər dövlətinin digər qərb torpaqlarını geri alan Nadir xan, osmanlıların Cənubi Qafqazdakı dayaq nöqtələrindən biri olan İrəvan istiqamətində yürüşə hazırlaşdı. Lakin hadisələrin sonrakı gedişi osmanlılara qarşı uğurlu mübarizə aparmağa imkan vermədi [50,182; 33,192-193].

1731-ci ildə Osmanlı imperiyasında daxili siyasi vəziyyət müəyyən dərəcədə sabitləşdiyi

üçün hökumət Bağdad və Azərbaycan cəbhəsində Səfəvilərə qarşı fəal addımlar atdı. 1731-ci ilin martında Nadir xan Xorasan qiyamının yatırılması ilə məşğul olduğu zaman II Təhmasib öz nüfuzunu qaldırmaqdan ötrü İrəvan üzərinə yürüş etdi. Şəhər mühasirəyə alındı. 1731-ci il martın 23-də Həkimoğlu Əli paşa ilə Teymur Mehmed paşanın rəhbərliyi altında Osmanlı ordusu Üçkilsə yaxınlığında II Təhmasibin qoşununu məğlub etdi. Səfəvi ordusunun bütün silah-sursatı osmanlıların əlinə keçdi. II Təhmasib Xoy və Salmas üzərindən Təbrizə çəkildi [27,30-32; 17,184; 26,397]. II Təhmasib az sonra Həkimoğlu Əli paşanın hücum xəbərini alaraq Qəzvinə çəkildi. Osmanlı ordusu iyulun 30-da Kirmanşahı, noyabrın 15-də 65 günlük müqavimətdən sonra Urmiya qalasını, dekabrın 4-də isə Təbrizi yenidən ələ keçirdi. Bu münasibətlə İstanbulda üç gün atəşfəşanlıq keçirildi. Təbrizin alınması ilə əlaqədar Sultan I Mahmud da fəxri qazi adı verildi [37,221; 17,184; 25,930-931; 26,120-121].

1731-ci ilin sentyabr ayında Qəzvinə olan II Təhmasibdən Həmədana olan Əhməd paşaya barışıq təklifi yazılmış məktublar gəldi. Sülh təklifi qəbul edilmədiyi üçün Səfəvi şahı 40 min nəfərlik qoşunla Həmədana doğru hərəkət etdi. Həmədandan 6 saatlıq məsafədə yerləşən Kurican kəndi yaxınlığında baş verən döyüşdə Səfəvi ordusu ağır məğlubiyyətə uğradı. II Şah Təhmasib beş yüz nəfərlik qüvvə ilə qaça bildi. Sentyabrın 18-də Həmədana irəliləyən Əhməd paşa Səfəvi ordusunun tərk etdiyi bu bölgəni nəzarət altına aldı [37,220; 17,185]. Əhməd paşa II Təhmasibi sülhə vadar etmək üçün Mardin hakimi Sadıq ağanı İsfahan istiqamətində göndərərək qarşısına çıxan hər şeyi talan etdirdi. Kirmanşah və Həmədanla yanaşı azad edilmiş Azərbaycan torpaqlarının itirilməsi siyasi vəziyyəti gərginləşdirdi. Biabırçı məğlubiyyətə düçar olub, hakimiyyəti tamamilə itirmək qorxusu ilə üzləşən II Təhmasib Osmanlı dövləti ilə sülh danışıqlarına başlamağa məcbur qaldı. 1731-ci ilin dekabrında II Təhmasibin elçiləri Məhəmməd Rzaqulu xan Qorçubaşı, Mustafa xan Bekdilli və Şahqulu Becan bəy Əhməd paşanın Həmədan yaxınlığındakı qərargahına gəldi. Onlar Bağdad və Kirmanşah arasındakı və daha sonra Araz çayı boyu xətti sərhəd kimi təsdiq edərək, sülh bağlamağı təklif etdilər [37,221; 17,185; 18,235, 25,931; 26,121].

Əhməd paşa ilə Məhəmməd Rzaqulu xan arasında Kirmanşahda davam edən danışıqlarda müəyyən razılıq əldə olundu. Razılığa görə, Araz çayı sərhəd qəbul edildi, Şirvan, İrəvan, Naxçıvan, Dağıstan, Kartli və Kaxeti kimi müharibədən əvvəl Səfəvilərə aid olan ərazilər Osmanlılarda qaldı. Təbriz, Ərdəbil, Kirmanşah, Həmədan, Ərdəlan, Luristan və Huveyzə ərazisi Səfəvilərə qaytarıldı. Osmanlı dövləti Cənubi Qafqazı əlində saxlamaq üçün əldə olunan üstünlüyə baxmayaraq güzəştə getmək məcburiyyətində qaldı [22,23; 9,192; 28,398].

Əhməd paşa öz hökumətinin rəsmi razılığını gözləməyərək, təklif olunmuş şərtləri qəbul etdi və 1732-ci il yanvarın 16-da II Təhmasibin elçisi ilə müqavilə bağladı. Bu müqavilənin şərtlərinə görə, Osmanlı imperiyası Həmədan, Kirmanşah, Ərdəlan, Luristan, Huveyzə, Ərdəbil və Təbrizi şaha qaytarmağı öhdəsinə götürdü. Şah isə Gəncə, Tiflis, Naxçıvan, Dağıstan və Şirvanın Osmanlı hakimiyyətində qalmasını qəbul edirdi [37,222; 17,186; 25,931; 26,122].

Qeyd etmək lazımdır ki, Osmanlı dövləti ilə Səfəvilər arasında imzalanan sülh Osmanlı dövlətini təmin etmədiyi üçün baş vəzirin dəyişdirilməsinə səbəb oldu [36,222; 17,186-187]. Sülh müqaviləsi eyni zamanda 1723-cü ildən bəri Osmanlıların işğal etdiyi bütün əraziləri geri almağı düşünən Səfəviləri də razı salmadı [23,2479; 17,187].

Nadir xan Herat kampaniyası zamanı Osmanlı dövləti ilə bağlanan ağır sülh şərtləri haqqında xəbər tutdu və Məşhəddə olan Osmanlı elçisi Məhəmməd ağanı yanına çağırdı. O, imzalanmış sülh şərtləri ilə razı olmadığını, vaxtı ilə Səfəvi dövləti sərhədləri daxilində olan və hazırda Osmanlı nəzarəti altına düşmüş bütün ərazilərin qeyri-şərtsiz geri qaytarılmasını tələb etdi. Nadir xan bəyan etdi ki, Osmanlı sarayı ya bu əraziləri geri qaytarmalı, ya da müharibəyə hazır olmalıdır. Bu tələblər həm Osmanlı sarayına, həm də Bağdad hakimi Əhməd paşaya çatdırıldı [51,232; 43,209-210]. Xorasandan qayıdan Nadir, şah hökuməti ilə Əhməd paşa arasında bağlanmış müqaviləni tanımaqdan imtina etdi. O, Əhməd paşaya II Təhmasiblə imzaladığı sülhü tanımadığını, müharibəni davam etdirəcəyini bildirdi [31,2479; 5,160; 17,187; 18,237-238].

Nadirin Osmanlı dövləti ilə imzalanan müqaviləni tanımaması, onun II Şah Təhmasibin iradəsini qəbul etməməsi demək idi. Onun bu müqaviləyə qarşı barışmaz mövqeyi istər II Şah Təhmasibi, istərsə də onun ətrafını dərin təşvişə saldı. Bununla da, Nadirlə II Şah Təhmasib arasındakı ixtilaf və narazılıq daha da artmış oldu [26,401].

Nadir xanın bütün səylərinə baxmayaraq, II Şah Təhmasib Osmanlı dövləti ilə bağlanmış sülhü təsdiq etdi. O, sülhün şərtlərini müdafiə etmək istədiyini Bağdad valisi Əhməd paşaya bildirdi [18,238].

Bu dövrdə Səfəvi dövlətində hərbi-siyasi vəziyyət kəskin şəkildə dəyişdi və Nadirlə II Şah Təhmasib arasında hakimiyyət uğrunda mübarizə daha da kəskinləşdi. Yaranmış vəziyyətdən istifadə edən Nadir 1732-ci il sentyabrın 2-də İsfahanda II Təhmasibi həbs etdi və onun səkkiz aylıq oğlunu III Abbas adı altında şah, özünü isə vəkil elan etdi [37,223; 25,933; 26,127].

Nadir xan Əfşar II Şah Təhmasibi hakimiyyətdən devirdikdən sonra öz mövqeyini möhkəmləndirmək məqsədilə Osmanlı imperiyasına qarşı hərbi əməliyyatları genişləndirdi. O, Uğurlu xan Qacarı Gəncəyə göndərdi, özü isə yüz minlik ordu ilə İraqa tərəf hərəkət etdi. 1732-ci ilin dekabrında Nadir xan Kirmanşahı, ardınca isə Ərbil və Kərkük şəhərlərini azad edərək Bağdada yaxınlaşdı. 1733-cü il yanvarın 12-də Nadir xan tərəfindən Bağdad mühasirəyə alındı [5,160; 32,339; 37,223-224; 17,187; 9,193]. Bağdad valisi Əhməd paşa yardım gəlincəyə qədər vaxt qazanmaq məqsədi ilə Mehmed Ragıp Əfəndini və Mehmed ağanı danışıqlar aparmaq üçün Nadirin düşərgəsinə göndərdi [22,23; 17,188].

Yaranmış vəziyyəti öz hökuməti ilə müzakirə etmək istəyən Osmanlı komandanlığı barışıq təklifi ilə çıxış etdi və 1733-cü ilin fevralında Nadirlə Əhməd paşa arasında hərbi əməliyyatların müvəqqəti dayandırılması haqqında barışıq imzalandı [41,106; 14,157].

Bu zaman Topal Osman paşanın rəhbərliyi altında Osmanlı ordusunun bağdadlıların yardımına gəlməsi və Samirəyə kimi irəliləməsi, Nadiri 12 minlik qüvvəni Bağdadın mühasirəsində qoyaraq Osmanlı ordusunun hücumunu dəf etmək üçün hərəkət etməsinə səbəb oldu. 1733-cü

il iyulun 20-də Bağdaddan iki saatlıq məsafədə olan Duçum adlı yerdə Səfəvi və Osmanlı ordusu arasında doqquz saatdan artıq davam edən döyüşdə Nadir xan məğlub oldu, ordunun bütün döyüş sursatı Osmanlıların əlinə keçdi. Qırx minə yaxın qüvvə itirən Nadir xan yaralı vəziyyətdə döyüş mövqeyini tərk etdi. Bağdadı 6-7 ay ərzində mühasirədə saxlayan Səfəvi qoşunları da Nadirin məğlubiyyətini eşitdikdən sonra geri çəkilməyə məcbur oldular [37,224; 17,188; 9,193; 14,158].

Məğlubiyyətlə barışmayan Nadir xan Osmanlı ordusuna zərbə vurmaq üçün əlverişli məqam gözləyirdi. O, oktyabr ayında Mosul yaxınlığında Mehmed paşa ilə döyüşdə məğlub olmasına baxmayaraq, 1733-cü il noyabrın 9-da Kərkükdən bir qədər aralıda, "Leylan" adlı yerdə Osmanlı ordusunu məğlub etdi və Topal Osman paşa öldürüldü. Kərkük, Dərnə və Şəhrizor ələ keçirildi [17,189; 18,257].

Bununla da, Nadir xan nəinki özünə inamı tamamilə bərpa etdi, eləcə də Mosul ətrafındakı məğlubiyyətin əvəzini çıxdı və Osmanlı ordusuna sarsıdıcı zərbə vurmuş oldu.

1733-cü ilin dekabr ayının 4-də Nadir xanın ordusu Bağdadı yenidən mühasirəyə aldığı üçün çıxılmaz vəziyyətə düşən Əhməd paşa öz elçilərini dekabrın 7-də onun yanına göndərdi və Qəsri-Şirin müqaviləsində nəzərdə tutulan sərhədlərə uyğun olaraq sülh bağlamaq təklifini İstanbula göndərdiyini bildirdi. Bu təklif Nadir tərəfindən razılıqla qarşılandı. Dekabrın 9-da sülh bağlanması üçün ilkin razılıq əldə edildi və protokol imzalandı. Protokola görə, Osmanlı sarayı son on il ərzində ələ keçirdiyi torpaqları geri qaytarmalı və 1639-cu ildə Osmanlı dövləti ilə Səfəvi dövləti arasında imzalanmış müqavilədə göstərilən sərhəd xətti bərpa edilməli idi. İkincisi, döyüşlərin gedişində əsir götürülmüş döyüşçülər və ələ keçirilmiş artilleriya geri qaytarılmalı idi. Nəhayət üçüncüsü, Osmanlı nəzarəti altında olan ərazilərdəki müqəddəs yerləri ziyarətə gedən insanlara müəyyən güzəştlər edilməli idi [46,92; 18,260; 33,251; 26,404].

Əhməd paşa söz verdi ki, bu razılıq İstanbula göndəriləcək və iki ay ərzində Osmanlı sultanı tərəfindən imzalanacaqdır. O, eyni zamanda Qafqazdakı Osmanlı paşalarına məktub göndərdi, onlara Nadirlə əldə edilmiş razılıq haqqında məlumat verdi və onlardan tələb etdi

ki, Gəncə, Şirvan, İrəvan və Tiflis Osmanlı qoşunları tərəfindən tərk edilsin. Həmin vilayətlər Nadirin ixtiyarına verilsin [46,92; 33,251].

Nadir xan Bağdad ətrafını tərk etməzdən əvvəl Osmanlı sədr-əzəminə Kərkük döyüşündə əsir alınan ordu qazısı Əbdülkərim əfəndi vasitəsilə məktub göndərdi. O, çox güman ki, əldə edilmiş razılaşmanın sədr-əzəm tərəfindən tezliklə imzalanmasına nail olmaq istəyirdi. Məktubda Nadir türkman olduğunu və Osmanlı türkləri ilə eyni kökə malik olduqlarını da xatırladır və məhz buna görə də sülhə razı olduğunu bildirirdi. Amma istər Osmanlı sarayı, istərsə də Əhməd paşa əldə olunmuş razılaşmanın təsdiqinə tərəfdar deyildi [46,93; 33,251-252].

Nadir xanın təklifinin Osmanlı hökuməti tərəfindən qəbul edilmədiyi sərhəd valilərinə və İran sərəsgəri Abdulla paşaya bildirildi. Nadirin sultana, baş vəzir Həkimoğlu Əli paşaya və şeyxülislama göndəriləyi məktublar da bir nəticə vermədi. Məktubda özünün türk olduğuna və iki tərəf arasındakı qohumluq münasibətlərinə toxunan Nadir, Kərkük döyüşündə əsir aldığı ordu qazısı Ərzincanlı Əbdülkərim əfəndi vasitəsilə sülh təklif etdi [17,190].

1733-cü ilin yazında Nadir xan İsfahanda olan zaman Qazi Əbdülkərim əfəndi Osmanlı sarayının sədr-əzəmindən ona məktub gətirdi. Məktubda sülh danışıqlarının davam etdirilməsi təklif olunurdu. Sədr-əzəm xəbər verirdi ki, müharibə və sülh ilə bağlı danışıqların aparılması Diyarbəkrdə mənzil-qəragahı olan Köprülü Abdullah paşaya həvalə edilmişdir. Nadir xana təklif olunurdu ki, o da öz nümayəndələrini Diyarbəkrdə göndərsin və orada danışıqlara başlansın [50,296; 18,261-262; 33,256].

Nadir xan may ayının əvvəllərində öz elçisini Qazi Əbdülkərim əfəndi ilə Abdulla paşanın yanına göndərdi və Osmanlı dövlətinin Səfəvi torpaqlarından tamamilə çıxmasını tələb etdi [18,261-262; 46,99].

Əslində, Osmanlı sarayının məqsədi danışıqları uzatmaq və vaxt qazanmaq idi. Bunu Nadir xan da yaxşı başa düşürdü ki, Osmanlı sarayı Cənubi Qafqazdakı əraziləri boşaltmaq niyyətində deyil. Danışıqların uzadılması isə Nadirlə döyüşlərdə ağır zərbə almış qoşunların bərpa edilməsi, onların təkmilləşdirilməsi üçün lazım idi [46,99; 33,256; 28,407].

Osmanlı dövləti ilə müharibənin yeni mərhələsi. Nadir xan Diyarbəkrdə Osmanlı nümayəndəsi ilə aparılan danışıqlarda mühüm nəticə əldə ediləcəyinə ümid bəsləmədiyi üçün Azərbaycana doğru yürüşə başlamaq haqqında əmr verdi. Knyaz S.Qolitsının öz dövləti adından Osmanlı dövlətinə qarşı müharibəyə başlayacağı təqdirdə kömək göstərmək vədləri verməsi və ya Bakı ilə Dərbəndin təhvil verilməsinin Osmanlı qüvvələrinin Cənubi Qafqazdan qovulması ilə bağlaması Nadiri sülh danışıqlarının nəticəsini gözləmədən yürüşə başlamağa sövq etdi [33,257].

Nadir xan Osmanlı və Rusiya elçiləri ilə görüşdən sonra 1733-cü il iyunun 14-də Azərbaycan məsələsini həll etmək üçün İsfahandan Həmədan istiqamətində hərəkət etdi. O, Həmədanda olarkən Abdulla paşaya xəbər göndərdi və Osmanlı elçiləri ilə Sinnədə görüşməyə hazır olduğunu bildirdi. Abdulla paşa bu təklifi bəyəndi, Osmanlı sultanı da bu görüşə müsbət cavab verdi. Nadirin məqsədi danışıqlar aparmaq məqsədilə görüşmək deyil, Osmanlı ordusunun Azərbaycan istiqamətində gec hərəkət etməsinə nail olmaq idi [18,263].

Osmanlı sarayının Səfəvi elçiləri ilə apardığı sülh danışıqlarının daha çox vaxt udulmasına hesablandıqı Nadir xana bəlli idi. İsfahandan hərəkətə başlayıb Həmədan-Sənəndac-Sayınqala-Marağa marşrutu ilə Ərdəbilə çatan Nadir xana Abdulla paşanın məktubu çatdırıldı. Məktubda bildirilirdi ki, Arazdan şimalda olan vilayətlərin boşaldılması iki ildən sonra mümkündür. İki ildən sonra Osmanlı sarayına gələcək elçi ilə bu barədə danışıqlar aparıla bilərdi [51,302; 33,257-258; 26,409]. Bu bir daha göstərdi ki, Osmanlı dövləti vaxtı ilə Əhməd paşa ilə əldə olunmuş razılıq əsasında Səfəvi dövləti ilə sülh bağlamaq fikrində deyil.

Belə bir cavab sözsüz ki, Nadir xanı qane etmirdi. Buna görə də, Osmanlı qüvvələrinə qarşı hərbi yürüşün davam etdirilməsi qərarına gəldi. O, ilkin olaraq Osmanlı himayəsində olan Şirvan xanına zərbə vurmağı məqsəduyğun bildi.

1733-cü ilin iyununda Sultan I Mahmud Nadir xana məktub göndərərək Şərq sərəsgəri Köprülü Abdulla paşanın sülh müqaviləsi imzalamasına səlahiyyətli olduğunu bildirdi. Nadir xan I Mahmuda göndərdiyi məktubunda Os-

manlı dövlətinin işğalı altında saxlanılan ərazilərin geri qaytarılmasını, Şirvan və Dağıstan bəylərbəyi təyin olunmuş Surxay xanın Şirvanı tərk etməsini tələb etdi. Osmanlı dövlətinin bu tələbləri rədd etməsi Nadir xanın Şirvana yürüş etməsinə səbəb oldu [9,196; 26,410].

1733-cü il avqustun 19-da Ərdəbilə gələn Nadir xan Astara hakimi Musa xana tapşırırdı ki, Əhməd paşa ilə əldə edilmiş razılışmanı Surxay xana göndərsin. Şirvan hakimi Surxay xan Musa xanın elçisini çox qəzəbli şəkildə qarşıladı və onu qətlə yetirdi. Sonra isə Musa xana xəbər göndərdi ki, mən Şirvanı qılınc gücünə əldə etmişəm, Əhməd paşanın və digərlərinin haqqı yoxdur ki, Şirvanı məndən tələb etsin [50,303; 33,258].

Surxay xanın bu hərəkəti Nadir xanın Şirvana yürüş əmri verməsinə səbəb oldu. 1733-cü il avqustun 24-də Nadir xanın ordusu Kür çayını keçdi, Surxay xanın Dağıstana çəkilməsindən istifadə edərək Şamaxı əhalisinin yardımı ilə avqustun 29-da şəhəri ələ keçirdi [37,228; 17,190; 9,196].

Nadir xan Şamaxını aldıqdan bir neçə gün sonra Qazıqumıqa yürüş etdi. Oktyabr ayının ortalarında Surxay xan dağlara qaçdığı üçün bölgə ələ keçirilərək qarət olundu. Nadir xan oktyabr ayının 13-də Qəbələyə gəldi və oktyabrın 22-də Gəncə üzərinə hərəkət etdi. O, Gəncə hakimi Gəncəli paşaya məktub göndərdi və bildirdi ki, əfqan işğalı zamanı Səfəvi dövlətinin çətin vəziyyətə düşməsindən istifadə edən Osmanlı dövləti 200 ildən artıqdır Səfəvi dövlətinə məxsus olan Azərbaycan torpaqlarını bağlanmış sülhə zidd olaraq işğal etmişdir. Buna görə də, Osmanlı ordusu bu əraziləri tərk etmədiyi təqdirdə, o, silah gücünə buna nail olacaqdır. [18,264-265]. Noyabrın 3-də Nadir Gəncə yaxınlığındakı Kilisəkənddə düşərgə saldı. Nadir Şamaxını azad etdikdən sonra Hüseyin xanı Rusiyaya göndərərək çardan Bakı və Dərbəndin azad olunmasını tələb etdi. Hüseyin xan dekabrın ortalarında Peterburqa çatdı. Rusiya hökuməti osmanlıların Cənubi Qafqazdan çıxarılması barədə əvvəl irəli sürdüyü ön şərtini götürüb Bakı və Dərbəndi Nadirə verməyə razı olduğunu bildirdi. Dekabrın 27-də S.Qolitsin Peterburqdan gələn göstəriş əsasən Nadirə bildirdi ki, imperatriçə onun osmanlıları Cənubi Qafqazdan tamamilə sıxışdırıb çıxaracağına əmin-

dir və buna görə də Rusiyanın ələ keçirdiyi bütün əraziləri qaytarmağa hazırdır; bu şərtlə ki, Nadir bu əraziləri heç vaxt Osmanlı dövlətinə verməmək barədə öhdəlik götürsün, Rusiyanın düşmənlərinə öz düşmənləri kimi yanaşsın. Nadir bu təklifdən çox sevindi və həmin şərtləri yerinə yetirməyə söz verdi [49,106-107; 21,69-70].

Nadir xanın Gəncə qaləsindəki Osmanlı qarnizonunun dinc yolla qalanı boşaltmaq üçün Gəncəli paşaya göndərdiyi məktuba müsbət cavab verilmədi. Buna görə də Gəncə qaləsi mühasirəyə alındı. Lakin dörd tərəfdən qala üzərinə hücum bir nəticə vermədi [18,265; 24,568; 33,268].

Rusiya Gəncə qaləsinin mühasirəsinin tezliklə başa çatdırılmasını istəyirdi. Gəncənin alınması və Osmanlı qüvvələrinin buradan qərbə doğru sıxışdırılması Rusiyanın maraqlarına cavab verirdi. Rusiya əmin idi ki, Gəncənin ardınca İrəvan, Naxçıvan və Tiflis də Osmanlı qüvvələrindən təmizlənəcəkdir. Buna görə də Rusiya Gəncə ətrafında Nadir xana mümkün olan yardım da göstərməyə çalışırdı.

Məhz bu dövrdə Abdulla paşanın Gəncə qarnizonunun yardımına gəlməsi ilə bağlı olan xəbərlərin alınması Rusiyanı əvvəlki iddialardan əl çəkərək Osmanlı qüvvələri Cənubi Qafqazdan çıxarılmazdan əvvəl Bakı və Dərbəndi təhvil verməyə vadar etdi. 1735-ci il martın 21-də Nadirin Gəncə yaxınlığındakı düşərgəsində Rusiya səfiri Qolitsinlə müqavilə imzalandı. Rusiya 1722-ci ildən sonra Xəzərboyu vilayətlərdə ələ keçirdiyi əraziləri geri qaytardı. Müqavilənin bağlanmasından iki həftə sonra Bakı, 2 ay sonra isə Dərbənd təhvil verilməli idi. Nadir öz üzərinə öhdəlik götürürdü ki, Bakı və Dərbəndi üçüncü dövlətə güzəştə getməyəcək, Rusiyadan xəbərsiz Osmanlı dövləti ilə danışıqlara getməyəcəkdir [46,105; 33,269; 21,70].

1735-ci il mayın 24-də Nadir xan Baba xanın rəhbərliyi altında dəstəni mühasirəsinə davam etdirmək üçün Gəncədə qoyaraq öz qoşunu ilə Qarsa doğru hərəkət etdi. 1735-ci il iyunun 19-da İrəvan yaxınlığında Üçkilsə kəndində baş verən döyüş Nadirin yeni bir tarixi qələbəsi ilə başa çatdı. Abdulla paşa öldürüldü. Osmanlı qüvvələrinə ağır zərbə endirildi və bu qələbə ilə əslində Nadir xan Cənubi Qafqazın nəzarət altına alınmasını təmin etdi. Abdulla paşa-

nın məğlub olması Gəncə, İrəvan və Tiflisdəki Osmanlı qüvvələrinin gələcəyini müəyyən etmişdir [46,109; 26,413-414; 21,71].

Nadir xan İrəvan, Gəncə və Tiflis hakimlə-rindən şəhərləri təhvil verməyi tələb etdi. Nadir xan Gəncəli paşanı Gəncə şəhərini boşaltmağa vadar etmək üçün Zəngi döyüşündən sonra öz ordusunu Qars üzərinə yeritdi. Bu dövrdə Qars öz qalası ilə məşhur idi. Nadir xan qala qarnizonunu xaricdən ərzaq almaq ümidindən məhrum etmək məqsədi ilə Ərzurum və Çaldır istiqamətində güclü dəstələr göndərdi. Ancaq qala uzun müddət üçün ərzaqla təmin olunmuşdu. Nadir xan qarnizonu təslim etməyə məcbur etmək üçün şəhərin ortasından keçən Qars çayının axarını dəyişdirdi [21,72]. Qars qalasının bir aylıq mühasirəsi Osmanlı sarayını Gəncə, İrəvan və Tiflis qalalarını təhvil verməyə razı saldığı üçün Nadir xan mühasirəni dayandırdı. 1735-ci il iyulun 9-da Gəncə, sentyabrın 17-də Tiflis və oktyabrın 3-də İrəvan Osmanlı qüvvələri tərəfindən tərk edildi [22,24; 9,198; 33,277].

Nəticə

Bununla da Nadir xanın Osmanlı qüvvələri ilə apardığı müharibənin yeni bir mərhələsinə də son qoyuldu. Bu mərhələni uğurla başa vuran Nadir xan işğal olunan Səfəvi ərazilərini, o cümlədən Azərbaycan torpaqlarını tam nəzarəti altına aldı. Osmanlı ordusu ilə aparılan döyüşlərin nəticələri Tiflisdə Osmanlı nümayəndələri ilə imzalanan barışıqla təsbit olundu. Həmin anlaşmaya əsasən Səfəvi dövlətinin qərb sərhədləri Gürcüstandan keçməklə Qara dəniz sahili, Ağrı dağı, Kürdüstan dağları və Zaqros xətti üzrə keçməklə Bəsrə körfəzinə çıxırdı. Əldə olunan razılaşmaya əsasən Nadir də öz qoşunlarını Bağdad ətrafından geri çəkdi.

Nadir xan Əfşar öz sərkərdəlik istedadı ilə Şərqi böyük imperiyalarından olan Osmanlı imperiyasının və Rusiyanın qoşunlarını geri çəkilməyə məcbur etdi, iradəsi və əzmkarlığı ilə fəthlik tarixinin daha bir zirvəsini fəth etdi. O, Səfəvi imperiyasının işğal olunmuş ərazilərini azad etməklə, I Şah İsmayıl Səfəvi dövründə imperiyanın malik olduğu nüfuzu və qüdrəti özünə qaytardı və onu bölgənin söz sahibinə çevirdi.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Abdi Efendi. Abdi tarihi. Sadeleşdiren Faik Reşat Unat. Ankara: 1999.
2. Aktepe M. Patrona isyanı (1730). İstanbul: 1958.
3. Aktepe M. Dürri Ahmed efendinin İran Sefareti //Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, İstanbul, 1967-68, sayı 1, s. 56-84.
4. Aktepe M. 1720-1724 Osmanlı-İran münasibetleri. İÜ Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul:, 1970.
5. Aktepe M. Mahmud I //İslam Ansiklopedisi, c. VII. MEB, İstanbul: 1993, s. 158-165.
6. Ateş A. Osmanlı-İran siyasi ilişkileri. (1720-1747). Altınpost Yayınları, İstanbul: 2012.
7. Aydoğmuşoğlu C. "Safevi çağına ait üç Türkçe mektup ve değerlendirilmesi" //Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Cografya fakültesi Dergisi 53 (2). Ankara: 2013, s.411-420.
8. Bilge S.M. Osmanlı devleti ve Kafkasya. Eren Yayıncılık, İstanbul: 2005.
9. Bilge S.M. Osmanlı çağında Kafkasya 1454-1829. (Tarih-Toplum-Ekonomi). Kitabevi Yayınları, İstanbul: 2012.
10. Cevdet Paşa A. Tarih-i Cevdet. Osmanlı tarihi. Üçdal Neşriyat, İstanbul: 1994.
11. Dadaşova R. Səfəvilərin son dövrü. Bakı: Nurlan, 2003.
12. Danişmend İ.H. Osmanlı tarihi kronolojisi. IV c. Türkiye Yayınevi, İstanbul: 1956.
13. Erendil M. Tarihte Türk-İran ilişkileri. Genelkurmay Basımevi, Ankara: 1976.
14. Əlizadə O. XVIII əsrin birinci yarısında Osmanlı-Səfəvi münasibətləri. Bakı: Elm, 2009, 208 s.
15. Karadeniz Y. İran tarihi (1700-1925). Selenge, İstanbul: 2012.
16. Kruşinski Y.T. Xristian səyyahın tarixi. Farscadan tərcümə edən və çapa hazırlayanı Şahin Fazil. Bakı: Azər nəşr, 1993.
17. Kurtaran U. Yeni kaynakların ışığında Sultan I. Mahmud dönemi Osmanlı-İran ilişkileri (1731-1747). //History Studies, Volume 3/3, 2011, s.177-213.
18. Külbilge İ. 18. Yüzyılın ilk yarısında Osmanlı-İran siyasi ilişkileri (1703-1747). Yayınlanmamış doktora tezi. İzmir: 2010.

19. Kütükoğlu B. "II. Şah Tahmasb" /Vekayinüvis Makaleler. İstanbul: 1994, s. 319-332.
20. 1733-1735 Osmanlı-İran savaşı Mühimme Defteri (ramazan 1146-zilhicce 1147). Yayınlayan Kemal Erkan. Camlıca Yayınları, İstanbul: 2011.
21. Mahmudov Y.M., Mustafazadə T.T. Nadir şah Əfşar . Tarixin gedişini dəyişdirən dahi sərkərdə. Bakı: Turxan, 2019.
22. Minorski V. Nadir. //İslam Ansiklopedisi, cilt 9. MEB, İstanbul: 1988, s. 12-31.
23. Mustafa C., Sertoğlu M. Resimli-Haritalı Mufassal Osmanlı Tarihi, c. 5, Güven Yayınevi, İstanbul: 1971.
24. Mustafazade T.T. XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kafkaslarda Osmanlı-Rus İlişkileri. / *Osmanlı*, c. I. Ankara, 1999, s.561-569.
25. Mustafazade T.T. Safevi Hanedanının son yılları//Türkler, c.6. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara: 2002, s. 925-935
26. Mustafazadə T.T. XVIII yüzillik – XIX yüzilliyin əvvəllərində Osmanlı-Azərbaycan münasibətləri. Bakı: Elm, 2002.
27. Nevres A. Tarihçe-i Nevres. Haz. Hüseyin Akkaya. Kitabevi Yayınları, İstanbul: 2004.
28. Nəcəfli T.H. Səfəvi-Osmanlı münasibətləri. Bakı: Turxan, 2014.
29. Osmanlı Belgelerinde Karabağ. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul: 2009.
30. Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri I, (1578-1914). Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara: 1992.
31. Özcan A. "Mahmud I". //DİA, c. XXVII, İstanbul: 2000, s. 338-352.
32. Öztuna Y. Başlangıcından zamanımıza kadar Türkiye tarihi. c.11. Hayat Yayınları, Ankara: 1967.
33. Süleymanov M. Nadir şah. Tehran: 2010.
34. Şabani R. Efşariye ve Zendiye döneminde (h. 1135-1210/M.1723-1796) İran-Osmanlı ilişkileri. //Tarihten günümüze Türk-İran Sempozyumu, 16-17 aralık 2002, Konya. Konya: 2002, s.78-87.
35. Toğan Z.V. "Azerbaycan", İslam Ansiklopedisi. C. II. MEB, İstanbul: 1979, s. 91-118.
36. Unat F.R. Osmanlı Sefirleri ve Sefaret-nameleri. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara: 1987.
37. Uzunçarşılı İ.H. Osmanlı tarihi, IV c. I Bölüm, TTK Basımevi, Ankara: 1988.
38. Uzunçarşılı İ.H. XVIII. Asırda Osmanlı-İran münasebetleri. /Türkler, c. XII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara: 2002, s. 512-524.
39. Yücel Y., Sevim A. Türkiye tarihi. Osmanlı dönemi (1566-1730). Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara: 1991
40. Savory R.M. Iran under the Safavids. Cambridge University Press, Cambridge: 1980.
41. Алиев Ф.М. Антииранские выступления и борьба против турецкой оккупации в Азербайджане в первой половине XVIII в. Баку: 1975.
42. Арунова М.Р., Ашрафян К.З. Государство Надир-шаха Афшара. Москва: Издательство восточной литературы, 1958.
43. Гаджиев В.Г. Сочинение И.Гербера «Описание стран и народов между Астраханью и рекою Курой находящихся» как источник по истории народов Кавказа. Москва: Наука, 1987.
44. Джалалян Е.Х. Краткая история страны Албанской (1702-1722). Перевод с древнеарм. Языка Т.И.Тер-Григоряна. Предисловие и подготовка к изданию академика З.М.Бунятова. Баку: Элм, 1989.
45. Еравански А. История войн 1721-1736 гг. Ереван: Издательство Арм ФФНФ, 1939.
46. Локкарт Л. Надир шах. Переведено с английского Гезаловой Н.Р. Баку: Изд-во «Ганун», 2004.
47. Попов А.Н. Сношение России с Хивой и Бухарою при Петре Великом. Санкт-Петербург: Тип. Имп. Акад. наук, 1853.
48. Посланник Петра I на Востоке. Посольства Флорио Беневени в Персию и Бухару в 1718-1725 годах. Москва: Наука, 1986.
49. Сотавов Н.Н. Крах грозы вселенной в Дагестане. Махачкала: ИД «Эпоха», 2013.
50. Astrabadi Mirzə Mehdi xan. Tarix-i cahan-qoşa-ye Nader-i. Təshihii Seyid Abdulla Ənvar. Əncüməne-asari-Mil. Tehran: 1368.
51. Mərvii Məhəmməd Kazem. Aləm araye Naderi. c. 1. Tehran: 1374.

Summary

Tofiq Najafli

The struggle for the restoration of the territorial integrity of the Safavid empire of Nadir Khan Afshar

The weakening of the Safavid Empire's central government at the beginning of the eighteenth century and the decline of the state had an impact on its international relations. This situation had created favorable conditions for the implementation of the occupation plans of neighboring states. During this period, of course, in the ruling circles of the Ottoman Empire appeared plans to seize the Safavi lands.

Ottoman sultan that had been keeping normal neighborly relations with Safavis for a long time taking use of the weakening of the Safavi state was going to wreak his anger on the East for failure in the West. Therefore, losing the ability to pursue an active foreign policy in Europe the Ottoman Empire led its sight to the Safavi state.

In the article the open aggression of the Ottoman Empire against the Safavi state, the level of studying of the relations between the two countries during the reign of Shah Sultan Hussein and Tahmasp II in the were studied and analyzed with the use of sources of the period. Under the leadership of Nadir Khan Afshar, the liberation of the occupied territories of the Safavid Empire and the restoration of the territorial integrity of the empire were investigated. Primary sources are used and a comparative analysis of data from primary sources and historical literature is presented.

Keywords: Azerbaijan, Safavids, Shah Tahmasib II, Nadir Khan Afshar, Sultan Ottoman.

Резюме

Тофиг Нажафли

Борьба за восстановление территориальной целостности империи Сефевидов Надир-хана Афшара

В начале XVIII века в государстве Сефевидов ослабла центральная власть, государство переживало период упадка. Это обстоятельство оказало негативное влияние на внешнюю политику Сефевидской державы. Соседние государства стремились реализовать свои завоевательные планы. Естественно, что и в новой исторической ситуации правящие круги Османской империи решили завоевать владения Сефевидов.

Османский султан потерпел ряд неудач в противостоянии государствами Запада и поэтому решил компенсировать эти военно-дипломатические потери Востоке. Объектом военно-дипломатического давления стало азербайджанское государство Сефевидов.

В представленной статье определена степень исследования процесса открытой агрессии Османской империи и России в отношении Сефевидского государства, взаимоотношении этих государств в период правление шаха Султан Хусейна и Тахмасиба II. Под руководством Надир-хана Афшара было исследовано освобождение оккупированных территорий империи Сефевидов и восстановление территориальной целостности империи. Используются первоисточники и представлен сравнительный анализ данных первоисточников и исторической литературы.

Ключевые слова: Азербайджан, Сефевиды, Шах Тахмасиб II, Надир хан Афшар, Османский султан.